

איגרות הרמב"ם - איגרת תימן

א. פתיחה לאיגרת

ימני אנא משה ברבי מימון הדיין, ברבי יוסף החכם, ברבי יצחק הרב, ברבי עובדיה הדיין זכרונם לברכה.

"תִּזְקְוּ יְדֵים רְפוּת וּבְרָפִים כְּשֵׁלוֹת אֲמָצוֹ" (ישעיהו לה, ג).

לכבוד גדול וקדוש מרנא ורבנא יעקב החכם הנחמד היקר הנכבד בן כבוד מרנא ורבנא נתנאל זכרונו לברכה בן אלפיומי, ובכלל כל אלופינו אחינו כל תלמידי הקהילות אשר בארץ תימן, ישמרם צורם ויגן בעדם! אמן! סלה!

ב. בשבח עדת היהודים בתימן

על שורשי האמת יעידו גזעיהם ועל טוב המעיינות ישיהדו נובעיהם. ואמנם כי משורש האמת פרח נצר נאמן, וממעייין החסד נהר גדול נמשך בארץ תימן, להשקות בהם כל גנים, להפריח הניצנים, והנה הוא לאיטו נדבר, לכל עייף וצמא במדבר, ובו מצאו ספקם ודיים, כל עוברי דרך ואיי הים, לכן העבירו קול בספרד ובספרוויים, מקצה השמים ועד קצה השמים, הוי כל צמא לכו למים, והסוחרים כולם יחד לשואליהם עונים כי מצאו מטע יפה נעמן, ומראה טוב כל רזה בו ישמן, ולרועיהם בו מרעה נאמן, יושבי ארץ תימן, וכי הם לדל נותני לחמו, מסעד לעשיר מקדימי שלומו, הליכות שבא קוו למו, וידם לכל עוברי דרך מתוחה, וביתם פתוחה לרווחה, ועמם מצאו הכל מנוחה, ונסו יגון ואנחה, וכל היום הוגים בתורת משה, הולכים בדרך הורה רב אשי, רודפי הצדק, ומחזיקי הבדק, מעמידי עיקרי התורה על תלם, מקבצים נפזרי ה' במילולם, מקיימי כל המצוות בדקדוקיהן במקהלותם, אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותם. ברוך ה' אשר לא השבית מקיימי תורה ושומרי חוקים, באיים הרחוקים כאשר הבטיחנו בטובו וחסדו, על ידי ישעיהו עבדו, ואתם האות כאשר הודיענו, "מִכְּנֶף הָאָרֶץ זָמַרְתָּ שְׂמֵעָנוּ" (ישעיהו כד, טז), יסעדכם ה' להקים דת וחוקה, לשמור משפט וצדקה, לנצור מצוותו ודתו, לאחוז בבריתו, אמן! סלה!

וכאשר הגיע אלינו כתבך, יקירנו, למצרים, נעמו כל אזנים, כי תאווה הוא לעינינו, והוא העיד בפנינו עליך כי ממשרתי ה' אתה העומדים בהיכלו, החונים על דגלו, ומרודפי התורה ואוהבי דתותיה, השוקדים על דלתותיה, יפתח ה' לך את מִצְפּוֹנֶיהָ, וימלא לבך מִצְפּוֹנֶיהָ, ויהיו דבריה נר לרגלך, ואור לנתיבתך!

הערות - ילמד ענוים דרכו

1 התרגום שלפנינו הינו של רבי נחום המערבי.

מסלול 1: יום ד, כג סיון
מסלול 2: יום ה, כג סיון
מסלול 3: יום א, כד סיון
מסלול 4: יום ב, כג סיון

ג. דברי ענווה על השבחים שאמרו עליו

וזה אשר אמרת, ידידנו, בכתבך כי שמעת מקצת אחינו אנשי גליותנו ישמרם צורם, שהם מהללים אותי ומרבים ומנשאים ועורכים אותי לגדולי איתנים, לפי אהבתם ספרו, ובטובם ובחסדם דברו וחיברו, ודבר דבור על אופניו ממני שמע, ואל אדם אחר אל תישע. אני קטן מקטני חכמי ספרד, אשר עדין בגלות הורד, ותמיד אשקוד במשמרותי, ולא השגתי חכמת אבותי, כי ימים רעים וקשים פגעונו, ובשלווה לא התלוננו (=ישבנו), יגענו ולא הונח לנו. אבל רצתי אחר הקוצרים בכל שבילים, ואלקטה בשיבולים, אקבץ הבריאות והמלאות, והצנומות והרקות לא אבעט, זה שבתי הבית מעט, ולולי ה' שהיה לנו ואבותינו סיפרו לנו, לא השגתי המעט אשר אספור, וממנו תמיד אשבור. ועל אודות ידידנו תלמידנו רבי שלמה סגן הכהנים החכם הנבון אשר אמרת בכתבך כי הוא מרחיב פיהו במהללנו, ומאריך לשונו בשבחנו. לשון הבאי (=גוזמה) דבר בתשוקתו, והגדיל לספר באהבתו ובחמלתו, ישמרו צורו ויהיה כגפן פורח, ויחזירהו אלינו שלם ושמח.

ושאר ענייני כתבך אשר שאלת להשיבך עליהם - לך ראיתי להשיב בלשון קדר וניבו (כלומר בערבית, כדי שכל הקהל יבין), למען ירוץ הקורא בו, בכל האנשים, והטף והנשים, כי תשובת ענייני אחד, ראויה לעמוד עליה כל קהילותיכם יחד.

ד. תגובת הרמב"ם לבשורה המדה שהחל שמד בתימן

אמנם מה שזכרת מן העומד בארץ תימן, שגזר שמד על ישראל והכריח את כל המקומות שיש לו ממשלה עליהם לצאת מן הדת, כמו שעשה הכנעני בארצות המערב (=צפון מערב אפריקה), שמועה זו הסירה הדר פנינו, ורגזו וחלו עליה כל קהילותינו. ובאמת יש לנו לומר עליה שהיא שמועה רעה אשר כל שומעה תצלנה אזניו, שרפו לה ליבותינו ונתבלבלו מועצותינו לצרות הגדולות האלה. נמשך לנו שמד בקצוי העולם ממזרח ומערב, ויהיו בני ישראל בתוך אלה מזה ואלה מזה². ועל העת הקשה הזאת שראה הנביא מחזה התחיל להעתיר בעדנו ולהתפלל עלינו: "ה' אלוהים! חַדֵּל נָא! מִי יִקָּם יַעֲקֹב, כִּי קָטָן הוּא!" (עמוס ז,ה). ודבר זה לא יהרהר בו בעל אמונה, ולא ישליכהו מי שיש לו במשה אמנה, ואין ספק להיות אלו חבלי משיח שהיו החכמים מבקשים מהבורא שלא יהיו מצויים בהם³, וגם הנביאים היו מרעידים בהעלותם אותם

הערות - ילמד ענוים דרכו

2 עיין ברמב"ן לבראשית לב,ט, "אם יבוא עשו אל המחנה האחת והיכהו והיה המחנה הנשאר לפלטה", שיש הבטחה לישראל שתמיד יהיה מקום לפליטה. על כך מתאונן כאן הרמב"ם שהשמד נמצא גם בארצות המערב - ספרד וצפון אפריקה - וגם בתימן, וזה דבר קשה שסוגרים על היהודים משני כיוונים.

3 סנהדרין צח,ב: "אמר עולא: ייתי ולא איחמיניה. וכן אמר רבה: ייתי ולא איחמיניה... וכן אמר רבי יוחנן: ייתי ולא איחמיניה". כלומר, יבוא ולא אראנו בגלל הקשיים שהיו בימיו.

מסלול 1: יום ד, כג סיון	מסלול 3: יום א, כד סיון
מסלול 2: יום ה, כג סיון	מסלול 4: יום ב, כג סיון

על רעיוניהם, כמו שאמר (ישעיהו כא, ד): "תָּעָה לְבָבִי, פְּלִצוֹת בַּעֲתָתֵנִי". וגם בספר הישר⁴ אמר הבורא: אוי למי שיהיה מצוי באותו הזמן משומו אל!

ה. התייחסות לכך שבקרב חלק מהציבור התערערה האמונה בגלל השמד

אבל מה שאמרת שדעת קצת בני עמנו נעדרה ונתבלבלה, ונעה לבכם, והתחדש להם ספק, ונתעלפה סברתם, וקצת לא סרו מאמונתם ולא נתעלפו ולא חרדו זה לזה, דבר זה כבר קדם על ידי דניאל⁵ עליו השלום כמו שהודיענו הבורא, כי בהאריך לנו הימים בגלותנו ובכא הצרות עלינו יצאו רבים מן הדת ויתחדש להם ספק ויטעו, וסיבה זו תהיה בראותם דלדולנו ותוקף יד מונינו והתגברותם עלינו, וקצתם לא יתחדש להם ספק ולא תתבלבל סברתם, שנאמר (דניאל יב, ג): "וְיִתְבָּרְרוּ וְיִתְלַבְּנוּ וְיִצְרְפוּ רַבִּים וְהִרְשִׁיעוּ רְשָׁעִים וְלֹא יִבְיִנוּ כָּל רְשָׁעִים וְהַמְשַׁכְּלִים יִבְיִנוּ", והוסיף לבאר לנו, שאפילו המשכילים ההמה והמבינים שעברו עליהם צרות ועמדו כנגדם ונשארו באמונתם בה' ובמשה עבדו, עדיין יעברו עליהם צרות ורעות יותר מן הראשונות שעמדו כנגדם עד שיתחדש להם ספק, ויטעו ויתעו, עד שלא יתברר להם כי אם מעט מזער (= כלומר עד שלא ישאר מי שמחזיק באמונתו אלא מועטים), כמו שאמר (שם יא, לה): "וּמִן הַמְשַׁכְּלִים יִפְשְׁלוּ לְצָרוֹף בָּהֶם וּלְבָרֵךְ וְלִלְבֵּן עַד עַתָּה כִּי עוֹד לְמוֹעֵד".

ו. מטרת האיגרת – חיזוק הציבור באמונתם

ועתה, אחינו, חייבים אתם להטות אוזנכם ולשמוע מה שאסדר לפניכם, ותלמדוהו לטף ולנשים, כדי שיתקיים להם מה שהסתפק מאמונתם ותחזק בנפשותם האמת שאין לזוז ממנה, ויצילנו הבורא, ויצילכם מן הספק.

(הסיבה לבחירת ישראל ונתינת התורה להם): דעו, שזאת היא תורת ה' האמיתית שנתנה לנו על ידי אדון כל הנביאים הראשונים והאחרונים, שבתורה הזאת הבדילנו הבורא משאר בני העולם, שנאמר (דברים י, טו): "רַק בְּאַבְרָהָם תִּשְׁקֶה ה' לְאַהֲבָה אוֹתָם וַיִּבְחַר

הערות – ילמד ענוים דרכו

- 4 בדרך כלל ספר הישר הוא כינוי לבראשית. ובגמרא עבודה זרה כה, א: "א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו: 'תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו'... ר"א אומר: זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: 'ועשית הישר והטוב בעיני ה'...' ר"ש מואל בר נחמני אמר: זה ספר שופטים, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: 'בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה'". אולם כאן הכוונה לכלל התורה, ורומז לפסוק שאומר בלעם: "אוי מי יחיה משומו אל".
- 5 הרמב"ם משתמש לכל אורך האיגרת בספר דניאל. ואפשר מפני שנכתב בזמן שמד וגם הוא עצמו עמד בשמד ומסר נפשו וניצח, וגם מפני שבו נמצא עניין קץ הגאולה וזמן ביאת המשיח.
- 6 עיין כוזרי א, ד; א, קיב. וע"ש ב, לב – ויתבאר גם ברמב"ם כאן בהמשך האיגרת בעניין "מה תחזו בשלומית כמחולת המחניים".

מסלול 1: יום ד, כג סיון	מסלול 3: יום א, כד סיון
מסלול 2: יום ה, כג סיון	מסלול 4: יום ב, כג סיון

בְּזַרְעָם אֲחֲרֵיהֶם בְּכֶם מְפֹל הָעַמִּים כִּיּוֹם הַזֶּה", ואין זה לפי שהיינו ראויים לכך, אלא בחסדו של הבורא וטובו שהתחסד אלינו והטיב לנו בשביל⁷ שקדמו לאבותינו מעשים טובים בידיעת הבורא ובעבודתו, שנאמר (שם ז, ט): "לא מְרַבְּכֶם מְפֹל הָעַמִּים תִּשְׁק ה' בְּכֶם".

ז. הסיבה לשנאת העמים

ומפני שייחד אותנו הבורא במצוותיו ובחוקותיו, והתבארה מעלתנו על זולתנו בכללותו ובמשפטיו, שנאמר (שם ד, ח): "ומי גוי גדול אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים", קינאנו עובדי עבודה זרה כולם⁸ על דתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה, ורצונם להילחם בה' ולעשות מריבה עמו. ואלוהים הוא ומי ירב לו?

ח. שתי הדרכים שבהן ניסו להילחם בישראל

ואין לך זמן מאז שנתנה לנו תורה זו עד זמננו זה, שכל מלך עובד עבודה זרה גובר או מכריח או מתגבר או אונס, שאין תחילת כוונתו ודעתו לסתור תורתנו ולהפך דתנו באונס בניצחון ובחרב. כמו עמלק, וסיסרא, וסנחריב, ונבוכדנצר, וטיטוס, ואדריינוס והרבה כיוצא בהם - זהו המין האחד משני המינים שהתכוונו בו לנצח החפץ (=הרצון) האלוהי. אבל המין השני - הם המחודדים משאר המלכויות והחכמים מיתר הלשונות, כמו האדומים, והפרסיים והיוונים, שאלו כמו כן שמו כוונתם לסתור דתנו ולהפר תורתנו בטענות שטוענים אליה ובקושיות שמחברים, ומגמתם בכל זה להפר התורה ולמחות עקבותיה בחיבוריהם, כמו שהתכוונו האנסים במלחמותיהם.

ט. ההבטחה שלא יצליחו בנסיונם

וזה לא יצלח ולא זה, שהקדוש ברוך הוא בישר אותנו על ידי ישעיהו, שכל אנס או נצחן שיתכוון לסתור תורתנו ולבטל דתנו בכלי זיין - ישבר הבורא כלי מלחמתו ולא יצליחו. וזה על דרך משל, כלומר שעצתו לא תשלם לעולם. וכמו כן כל טוען

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 7 בחירת ישראל - בגלל מעשי האבות. וכן כתב הרמח"ל בדעת תבונות ב,ד. אולם ריה"ל בכוזרי מתאר את בחירת ישראל כנקבעת מעצם היצירה, וכן כתב המהר"ל בנצח ישראל. ובאמת אלו שתי בחינות של הבדלה מהאומות - האחת נוצרה מבחירה טובה של האבות, והשנייה הקודמת לה - מסגולה יצירית.
- 8 עיין בלשון הרע של המן לאחשוורוש: "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד... ודתייהם שונות מכל עם... גם לשון הרע של פרעה נבע מכך שישראל לא התערבו במצרים ונטמעו בהם ואעפ"כ התמלאה מצרים מהם. וז"ל הגמרא בשבת פט,א: "דרב חסדא ורבה בריה דרב הונא דאמרי תרווייהו: מאי הר סיני? הר שירדה שנהא לאומות העולם עליו". ובלקח טוב פירש: "שהן מקנאין את ישראל בתורתן".

מסלול 1: יום ד, כג סיון	מסלול 3: יום א, כד סיון
מסלול 2: יום ה, כג סיון	מסלול 4: יום ב, כג סיון

שיתכוון לבטל מה שבידינו - יצא מחויב מן הדין בטענתו ויבטל אותה ולא תתקיים, כמו שנאמר (ישעיהו נד, יז): "כָּל פְּלִי יוֹצֵר עָלֶיךָ לֹא יִצְלַח וְכָל לְשׁוֹן תִּקְוֶה לְמִשְׁפָּט תִּרְשִׁיעֵי זֹאת נִחַלַת עֲבָדֶי ה' וְצִדְקָתְךָ מֵאֵתִי נְאֻם ה'". ושתי אלו הכוונות, כלומר עובדי עבודה זרה המתכוונים לשתי אלו הכוונות עלה בדעתם שבניין זה אינו נוח ליהרס, ואף על פי כן עשו אחווה להרוס יסודות הדת שהוטבעו במעבה נאמן, והם בכל זה מוסיפים יגיעה ועצב והבניין יעמוד על חזקתו, והאמת תהתל בהם ותשחק, כלומר הקדוש ברוך הוא שהוא האמת יושב ומהתל ושוחק בהם על שהם מתכוונים בחלישות שכלם כוונה שאין לה תכלית. ועל זה העניין אמר דוד עליו השלום ברוח הקודש בראותו כוונתם לסתור דת האמת ובראותו שהקדוש ברוך הוא יושב ומשחק בהם (תהלים ב, ג-ד): "בְּנִתְקָה אֶת מוֹסְרוֹתַיִמוּ וְנִשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבֹתַיִמוּ יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׁחַק ה' יִלְעַג לְמוֹ". ועדיין אנו בחונים ומנוסים בשתי הכתות האלו מיום מלכותנו וקצת ימי גלותנו.

שאלות מנחות:

- ✦ למה חשוב לרמב"ם לספר שהם הצטערו לשמוע על הצרות שהתחדשו בתימן?
- ✦ מדוע השמד גם לספקות באמונה? אילו ספקות?
- ✦ מדוע ההכרה שלבסוף תשאר קבוצה קטנה שתמשיך להאמין על אף הכל, אמורה לחזק את יהודי תימן בעת השמד?
- ✦ למה חשוב לברר שנתנית התורה לישראל לא היתה בגלל מעלתם שהיו ראויים לה? איך זה נוגד את טענת הנצרות להחלפת ישראל בגלל חטאיהם?
- ✦ הרמב"ם מסביר שהמניע שדוחף את האומות להיאבק בנו הוא קנאה במעלתנו, למה הסבר זה נותן כוח?
- ✦ כיצד הסקירה לאורך הדורות של השמדות למיניהם אמורה להעניק כוח למתמודדים בשמד הנוכחי?